

Drs. Jan Eerbeek

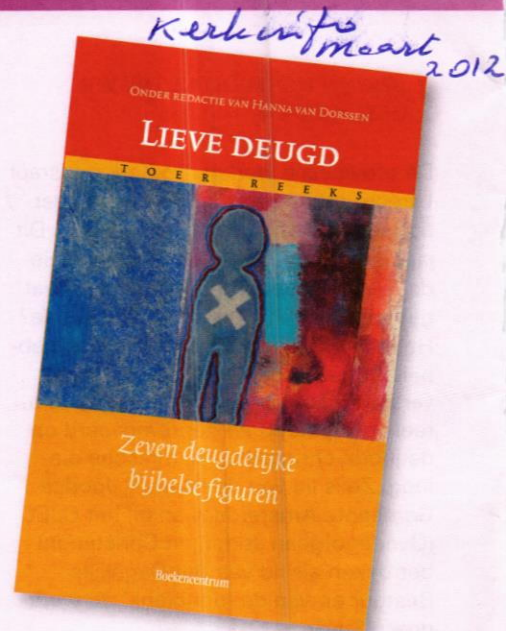
● **STUDIEDAG 'SCHULD EN BOETE'**

Het Centrum IIMO van de Universiteit Utrecht en de Contactgroep Hindoes-

Christenen van de Raad van Kerken in Nederland houden op 22 maart een studiemiddag over het thema Schuld en Boete. Sprekers zijn Dostojevski-kenner prof. dr. Wil van den Bercken (Nijmegen), drs. Bikram Lalbahadoersing, hoofd van de hindoeïstische geestelijke verzorging van het ministerie van justitie, en drs. Jan Eerbeek hoofd van de protestantse geestelijke verzorging van het ministerie van justitie en daarvoor vele jaren gevangenispredikant. Plaats en tijd: Boothzaal Universiteitsbibliotheek, Heidelberglaan 3, Utrecht, donderdag 22 maart om 13.30 uur. Aanmelden uiterlijk 17 maart: a.c.m.broere@uu.nl of tel. (030)2532079.

● **ZEVEN DEUGDEN**

Met dit nieuwe deeltje in de Toer Reeks kun je aan de hand van bijbelse figuren

de betekenis van de zeven christelijke deugden te verkennen. Geloof, hoop en

Robb
K.W.
Dostojewski

Robin Louz

Robin Louz

'Schuld en Boete'

studiemiddag

Ware vrij wilke
Eerden

donderdag 22 maart 2012, 13.30 – 16.45 uur Utrecht

Op 22 maart 2012 zal het Centrum IIMO in samenwerking met het Departement Religiewetenschap en Theologie van de Universiteit Utrecht en de Contactgroep Hindoes-Christenen van de Raad van Kerken in Nederland een studiemiddag organiseren over het thema 'Misdad en Straf'. Wat betekent het om in de misdad te zitten of daarvoor een straf te ondergaan? Het zal geen verwondering wekken dat deze vraag in de Nederlandse gevangenissen aan de orde van de dag is, en dus ook bij de dienst geestelijke verzorging van het ministerie van justitie. De Russische schrijver Dostojewski heeft over dit onderwerp een prachtige roman geschreven, die overigens aanvankelijk de in feite onjuiste titel 'Schuld en Boete' kreeg. Op deze middag willen we 'Misdad en Straf' belichten vanuit de literatuur, de gevangenis, maar ook van de kant van het gevangenispastoraat.

PROGRAMMA

13.30 uur **Ontvangst**

13.35 uur **Lezing van prof. dr. Wil van den Bercken:**

Professor van den Bercken die tot voor kort verbonden was aan de Radboud Universiteit van Nijmegen is een van de grootste kenners van Dostojewski in Nederland. Vorig jaar heeft hij over deze schrijver een toonaangevend boek geschreven.

14.15 uur **Lezing van drs. Bikram Lalbahadoersing:**

Drs. Lalbahadoersing is hoofd van de hindoeïstische geestelijke verzorging van het ministerie van justitie. Dat betekent dat hij dagelijks te maken heeft de problematiek van schuld en boete, en misdad en straf.

15.00 uur **Pauze**

15.15 uur **Lezing van drs. Jan Eerbeek:**

Drs. Jan Eerbeek is inmiddels al vele jaren hoofd van de protestantse geestelijke verzorging van het ministerie van justitie. Daarvoor werkte hij vele jaren zelf als justitiepredikant in de 'bajes'.

16.00 uur **Slotdiscussie**

16.40 uur **Sluiting**

Organisatie: Centrum IIMO in samenwerking met het Departement Religiewetenschap en Theologie van de Universiteit Utrecht en de Contactgroep Hindoes-Christenen van de Raad van Kerken in Nederland

Datum: Donderdag 22 maart 2012, 13.30 - 17.00 uur

Locatie: De studiemiddag vindt plaats in de Boothzaal van de Universiteitsbibliotheek, Heidelberglaan 3, 3584 CS Utrecht. Vanaf Utrecht CS is Campus De Uithof uitstekend bereikbaar met bus 11, 12, of 12-S (Halte Heidelberglaan). Op de Uithof is alleen betaald parkeren mogelijk.

Toegang gratis. Vanwege beperkte zaalruimte is aanmelding vooraf noodzakelijk, bij voorkeur per e-mail, bij a.c.m.boere@uu.nl >> Jeannette Boere, Heidelberglaan 2, 3584 CS Utrecht, tel. 030 - 253 2079

Schuld en boete, misdaad en straf, in de context van de gevangenis1. Persoonlijk

- Sinds 1979 werkzaam in justitiepastoraat, gevangnissen Vught, 's-Hertogenbosch en Scheveningen. Scheveningen was toen de zwaarste gevangenis.
- Gemeenschapsongeschikt en/of vluchtgevaarlijk.
- Oprichter van Exodus.
- Voorzitter Exodus Nederland.
- Sinds 1998 hoofdpredikant.

Helde (vader) van de...

Hin doe

Dr. L. Bih...

Sh. R. M...

Atm. R. d. l.

(Man) → ...

2. Wat betekent het om in misdaad te zitten of een straf te ondergaan?

In de gevangenis zien we als door een vergrootglas hoe gebroken het mensenleven kan zijn. Veel mensen zitten niet alleen vast in de gevangenis, maar ook in hun eigen levensverhaal. Er is een complexe problematiek op persoonlijk en maatschappelijk gebied.

Levensverhalen van gedetineerden laten zien hoe criminaliteit ontstaat. Bij velen is het verbonden met problematiek die al op jonge leeftijd begint. Wat de situatie zo ernstig maakt is dat één persoon bijna altijd een hele reeks aan problemen heeft. Er is sprake van meervoudige problematiek, waarbij het gaat om zowel persoonlijke als maatschappelijke problemen. In het boek Muurvast¹ heb ik deze problematiek beschreven. Deze beschrijving is nog steeds actueel:

‘Op het persoonlijke vlak gaat het onder meer om achterstanden in persoonlijke ontwikkeling, in relationele en sociale vaardigheden en in scholing, onvermogen tot het kunnen voeren van een eigen huishouding, instabiliteit in de dagelijkse levensverrichtingen, verslavingsproblematiek, problematiek met betrekking tot het omgaan met de eigen religieus-culturele

¹ Eerbeek, J.D.W. Nazorg aan ex-gedetineerden, in: M.B. Blom (red.) Muurvast, verhalen uit het justitiepastoraat. Boekencentrum, Zoetermeer, p. 275, 276.

achtergrond, motivatie- en zingevingsproblematiek, het ontbreken van duurzame significante contacten, eenzaamheidsproblematiek.

Gedetineerden ontmaskerd:

80% doorsneegedetineerden 5 probleemfactoren

15% zeer actieve veelplegers 9 probleemfactoren

5% doorgedraaide veelplegers ruim 10

15 – 30% verstandelijk beperkten (Pastorale Verkenningen maart 2012 Pierre Smeets). Zelfreflectie zeer beperkt. Inzicht krijgen moeizaam. Negatief zelfbeeld.

Bij de **maatschappelijke voorwaarden** gaat het om het ontbreken van werk, het ontbreken van huisvesting, het sociaal milieu, het ontbreken van voldoende steunende contacten, het strafblad, onvoldoende toegankelijkheid van bestaande voorzieningen.'

Velen zitten met hun leven in een **vicieuze cirkel** waar ze zich op eigen kracht niet uit kunnen bevrijden.

3. Wat betekent het om in de gevangenis te zitten?

geschieden van excommunicatie

Veelsoortige geslotenheid

1. familie
2. machocultuur
3. gesloten naar toekomst

mortificatie

Detentie heeft dus grote invloed op de gedetineerde en op zijn relaties met anderen. Daar komt nog bij dat het gevangenisstelsel een inbreuk maakt op de persoon van de ingeslotene. Zijn persoonlijkheid staat onder druk. Dit effect is er altijd, hoe goed een regiem ook is en hoe humaan de medewerkers ook handelen. De socioloog Goffman² beschrijft dit effect. Het is eigen aan een totaalinstituut, zoals de gevangenis is. Totaalinstituties zijn

² Goffman, E., *Totale instituties*, Universitaire Pers, Rotterdam.

woongemeenschappen, maar tegelijk ook formele organisaties. Dat betekent dat bij alles de doelstelling van het instituut vooropstaat en pas daarna het welbevinden van de bewoners. Voor de gevangenis is de overkoepelende doelstelling de veiligheid van de samenleving.

Totaalinstituten hebben een aantal bijzondere karakteristieken. Het hele leven speelt zich af op één plaats. De grenzen tussen wonen, werken en recreëren zijn vervallen. Alles wat gebeurt, gebeurt in de directe omgeving van een groot aantal anderen. Het dagelijks leven is sterk geprogrammeerd. Het programma staat in het teken van de doeleinden van de institutie. Het symbool van het totale karakter is de barrière voor het sociale contact met de buitenwereld, zoals die tot uitdrukking komt in muren, gesloten deuren en waterbarrières.

Dit totaalinstituut heeft volgens Goffman als effect op de bewoners dat hun ego wordt gemortificeerd. Dat wil zeggen: de eigen identiteit raakt ontzet, er gaat iets van verloren, het sterft af. G. de Jonge³ spreekt in dit verband over het wegvallen van autonomie en individualiteit. W. Buitelaar en R. Sierksma⁴ spreken over depersonalisering. Dit mortificatieproces kan aan de hand van Goffman als volgt worden beschreven.

Voordat iemand gevangen is speelt hij in het dagelijks leven allerlei verschillende rollen, zoals die van echtgenoot, vader, zoon of buurtbewoner. Die bepalen zijn zelfbeeld. Deze rollen kan hij programmeren. Ze hoeven elkaar niet te blokkeren. Tijdens de detentie wordt deze rolprogrammering wel geblokkeerd. En dat heeft effect op iemands zelfbeeld.

Ook wordt de handelingseconomie geschonden. Iemand kan niet op zijn gebruikelijke manier reageren op iets wat hem in zijn ego raakt. Daarbij komt dat door het in elkaar overlopen van de levenssferen zijn gedrag in de ene situatie altijd in verband gebracht wordt met een andere situatie.

Een ander effect op het zelfbeeld komt door de objectivering van mensen. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij het verlies van persoonlijke bezittingen en het krijgen van een registratienummer. Dit wordt ook wel verlies van identiteitsuitrusting genoemd.

Ook zijn er handelingen die het gevoel van eigenwaarde aantasten, zoals visitatie (inspectie aan het lichaam naar verboden middelen

³ Jonge, G. de, *Totale inrichtingen en hun effecten*, in: *Tegen de regels, een inleiding in de criminologie*, Ars Aequi Libri, Nijmegen, p. 336.

⁴ Buitelaar, W. en R. Sierksma, *De gevangene in de gevangenis*, in: *Tegen de regels, een inleiding in de criminologie*, Ars Aequi Libri, Nijmegen, p. 354.

en voorwerpen), het alles moeten vragen (bedelhouding genoemd) en het spelen van een disidentificerende rol (dingen doen die vreemd voor je zijn, bijvoorbeeld in seksueel gedrag). Verder staat het persoon-zijn onder druk door het bijna volledig ontbreken van privacy wat betreft lichaam en levenssfeer. Het gaat hierbij om dossiervorming en rapportages, celcontrole, briefcensuur en de wijze van bezoek ontvangen in de bezoekzaal. Tot zover Goffman.

4. Schuld en boete

Het thema 'schuld', het delict, is met gedetineerden niet altijd makkelijk en vaak ook niet te bespreken.

Anders dan je misschien zou verwachten, wordt het spreken over schuld in de gevangenis vaak vermeden. Er zijn in de gevangenis nogal wat belemmeringen voor de eigen schuldbeleving. Ik noem er vijf.

* Een **eerste belemmering** wordt gevormd door de **situatie van de detentie**. Het erkennen van schuld en het onder ogen zien van wat je hebt aangericht vraagt om **veiligheid**: een omgeving waarin je je persoonlijk vertrouwd voelt. Een gevangenis is echter het tegendeel van een veilige en persoonlijke omgeving. Het is een harde wereld. Er heerst een sterke machocultuur. Je kunt er je kwetsbare kanten moeilijk laten zien: ze kunnen door je medegevangenen tegen je worden gebruikt. Ook hebben we gezien dat mensen door de detentie in hun **persoon-zijn** worden aangetast. Hun **persoonlijke identiteit**, die toch al niet sterk is, wordt verzwakt. Om je eigen falen toe te kunnen geven is het ook nodig dat je weet wie je zelf bent. Als je weet wat je persoonlijke identiteit is met je sterke en je zwakke kanten, kan dat helpen om schuldgevoelens toe te laten en persoonlijke schuld onder ogen te zien.

* Een **tweede belemmering** is dat het schuldig zijn aan een delict meestal niet op zichzelf bestaat. Criminaliteit ligt vaak in het verlengde van een **hopeloze persoonlijke geschiedenis**. Nogal wat mensen in de gevangenis kennen uit eigen ervaring de gebrokenheid van het leven. De pijn die ze anderen aandoen kan een herhaling zijn van de pijn die ze zelf hebben ervaren.

* In de **derde plaats** kan de **schuldbeleving** geblokkeerd worden door factoren in de persoon zelf. W.J. Berger⁵ onderscheidt een aantal **karakteristieken** van mensen in de gevangenis. Er is **gebrek aan zelfkennis**; geen **introspectie**; een gebrekkige of **afwezige identiteit**; **verhoogde kwetsbaarheid en onveiligheid**. Voor iemand met deze achtergrond is het heel moeilijk om de verantwoordelijkheid voor eigen leven en daden onder ogen te zien.

* In de **vierde plaats** kan het zicht op de eigen **schuld** nogal eens gerelativeerd worden, omdat men zich op een onredelijke **manier in de eigen gevoelens gekwetst voelt**. Men accepteert de detentie, maar de **gevolgen** die het heeft voor de familie kan men niet accepteren. Zoiets kan gebeuren als iemands vader of moeder is overleden en hij niet bij de begrafenis kan zijn. Dat gevoel niet erkend te worden in de eigen gevoelens of die van de familie groeit dan over het eigen falen heen.

* In de **vijfde plaats** is er de grootte van de schuld. De schuld kan, als die wordt toegelaten, zo groot zijn dat de enige manier om te overleven is de betrokkenheid bij het delict te ontkennen of te relativeren.

Er is een tijd geweest dat ik het thema zelf ook niet makkelijk ter sprake bracht. Dat had ook te maken met de **tijdgeest**. Zondaar zijn, schuldig zijn, werd wel wat al te makkelijk en al te vanzelfsprekend op de mens 'geplakt'. Daarmee was het in de kerkelijke kring waaruit ik afkomstig ben, de gereformeerde wereld, een bijna vanzelfsprekend met de mens gegeven thema. Zonder dat het precies een duiding kreeg waar het dan om ging. Het had een sterk morele lading. **Gaandeweg ben ik steeds meer gaan zien dat je schuld en het delict met de gedetineerden wel bespreekbaar moet maken**. Als je het niet bespreekbaar maakt kun je ook iemand pastoraal in de steek laten, verwaarlozen.

(zelfmoord in België)

⁵ Berger, W.J. *Justitiepastoraat: een vergrootglas van het algemeen pastoraat*, omgewerkte tekst van een voordracht gehouden voor justitiepastores, verbonden aan inrichtingen van justitie, maandag 11 mei 1970 te Nuland.

Het delict, de schuld, de daad onder ogen zien kan het **begin zijn van bevrijding – van levensvernieuwing.**

Jim, een jonge man, was veroordeeld voor moord op zijn vriendin. Hij was een van mijn vaste kerkgangers in het huis van bewaring. Hij ontkende bij hoog en bij laag dat hij het gedaan had. Uiterlijk was hij enorm open, maar innerlijk schermde hij alles af. Na zijn veroordeling ging hij in hoger beroep. In hoger beroep werd hij veroordeeld tot een nog hogere straf dan hij al had. Hij bleef ontkennen. Na zijn veroordeling werd hij overgeplaatst. Ik hoorde zo nu en dan nog wel over hem. Zijn gedrag was zeer problematisch. Hij bracht zichzelf regelmatig verwondingen toe. Jaren later was ik voor een bezoek in de Van Mesdagkliniek in Groningen. In deze kliniek van Justitie worden mensen die ter beschikking van de regering zijn gesteld psychiatrisch begeleid. Hij bleek daar ook verpleegd te worden en hij had gevraagd of ik ook nog even bij hem langs wilde komen. Toen ik op zijn kamer kwam en we elkaar begroetten, zag ik een totaal andere man. Hij had een heel andere uitstraling gekregen, ook door de rustige blik in zijn ogen. Zijn kamer was sfeervol ingericht.

‘Je ziet er goed uit’, zei ik. ‘Ja’, zei hij, ‘dat komt omdat ik heb bekend. Ik heb hier verteld dat ik het zelf heb gedaan. Ik wilde ook naar het graf van Jane. Ik heb dat toen met de dominee hier besproken. Hij wilde wel met me meegaan. We hebben het samen helemaal voorbereid. We gingen met een auto van Justitie. Alles was beveiligd. Ik had een stok in mijn broek om niet weg te kunnen lopen, maar dat kon me niet schelen. De dominee hield een soort dienst, waarin hij vroeg om Gods hulp. Hij heeft gebeden, en toen heb ik bij God tegen haar gezegd hoe kapot ik ervan ben dat ik haar dit heb aangedaan. En dat het me nooit meer zou loslaten. Dat ik haar en mijn leven had verwoest, dat ik geen recht op leven meer had. Ik heb haar bij God gevraagd of ik verder mocht leven. Toen heb ik vreselijk gehuild en toen we weggingen heeft de dominee mij de zegen gegeven.’

Verwerking van wat hij gedaan had kon bij hem pas beginnen toen de ontkenning en de afweer doorbroken werden. En vernieuwing van zijn leven begon daar waar hij ging voelen dat hij alleen verder kon als het leven hem opnieuw geschonken werd

5. Slachtoffers

We zijn bij het thema schuld en boete snel geneigd om alleen over de daders te spreken en niet over de slachtoffers.

gisteravond

In 2009 publiceerde ik mijn boek met als titel ‘Een misdadiger is meer dan zijn delict’. Even daarvoor verscheen het boek van Arjan Jansons, ‘In het bos zijn de wilde dieren’. Het boek beschrijft de verdwijning van zijn dochter Sybine Jansons, in de bossen bij Doorn. Zij werd weken later vermoord teruggevonden.

In schuldbekentenis en openheid naar het slachtoffer kan de dader veel betekenen voor de verwerking van het slachtoffer.

Slachtofferminded maken van het hele gevangeniswezen.

6. Ikzelf

Tot nu toe gesproken over daders, slachtoffers. Nu iets over mijzelf. Een ervaring dichtbij mezelf, 32 jaar geleden, toen ik nog maar pas gevangenispredikant was.

Onherstelbaar je eigen leven verduisteren

Een van mijn eerste contacten was met Carlo, een man die ervan verdacht werd zijn vrouw te hebben vermoord. Hij had drie kinderen, van 8, 14 en 17 jaar oud. Ze wilden niets meer met hem te maken hebben. Carlo was radeloos en hij wilde van de bovenste ring van het huis van bewaring afspringen om een eind aan zijn leven te maken. Het was heel dubbel, want hij bleef ook ontkennen dat hij het zelf gedaan had. Alles wat erover bekend was duidde er echter op dat hij zijn vrouw zelf om het leven had gebracht. Maar dat is niet bespreekbaar als iemand ontkent.

Als hij bij mij was, hielp ik hem zijn gevoelens te uiten en te praten over wat er in hem omging en huilde hij veel. Ik probeerde hem te troosten. Ik was zijn enige contact, want hij kreeg geen enkel bezoek. Iedere zondag was hij trouw in de kerk. Door de week hield hij zich bezig met het maken van kruisen van kleine stukjes hout uit de werkzaal.

Ik kon me goed voorstellen dat hij een einde aan zijn leven wilde maken: de wanhoop die je voelt om zoiets onherstelbaars dat is gebeurd!

Zijn situatie bepaalde mij ook sterk bij mijzelf. Wat me alsmaar bezighield was dat een gewoon mens, niet een monster, maar een man als ikzelf, zoiets kon doen. En ik voelde: wat hij kan, kan ik dus ook. De grens tussen hem en mij is flinterdun. Ik zag ineens heel scherp dat de toekomst blokkeren en onherstelbaar je eigen leven verduisteren, een met de mens gegeven werkelijkheid is. Voor mij ontstond in die ontmoeting met hem een persoonlijke levensvraag. Als je je eigen leven zo onherstelbaar verwoest hebt, is er dan ergens nog iets om je aan vast te houden? Waar vind je dan nog grond onder je voeten om te overleven?

- (1) Soaveans
 - (2) integraal
 - (3) vrijwilligen
- (4) Eenden
 Schoep
 Wonen
 wolk.
 relatie
 Nijp
 stude

In die ontmoetingen met Carlo ontstond voor mij heel duidelijk het besef dat er geen 'wij' en 'zij' bestaat, maar dat ieder mens uiteindelijk alleen kan overleven en een toekomst kan hebben als hij beseft dat hem het leven van God uit geschonken wordt.
 Carlo werd veroordeeld tot acht jaar gevangenisstraf.

Waar zit de vinding
 (1) antwoord

(2) integraal
 (1) antwoord

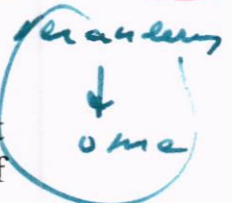
verkeken per id.
 versch. delen
 gemeen. byb. beriding
 per relatie

menselijke waarden
 vanuit woorden
 aspect dat → (wij)

(3) opw

7. christelijk geloof en schuld

In het christelijk geloof spreken wij over schuld vanuit de aanvaarding.

Het evangelie toont ons dat wij onszelf met alles wat in ons leven gebeurt mogen zien in het licht van Gods genade. Wat dat betekent zien we in de gelijkenis van de verloren zoon. (Lucas 15:11-32) Of misschien beter: de gelijkenis van de wachtende vader.
 Als de zoon zijn deel van het familievermogen er doorheen gejaagd heeft en in de goot terechtgekomen is, komt hij tot zichzelf. Hij denkt aan thuis, hij staat op en hij wil zijn zonden gaan belijden. Toen hij nog ver af was zag zijn vader hem al. Hij werd met ontferming bewogen en hij gaat zijn zoon tegemoet. Nog voordat de zoon iets kan zeggen valt zijn vader hem om de hals en kust hem. En dan zegt de zoon: 'Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel en voor u, ik ben niet meer waard uw zoon te heten.' (Lucas 15:21) Maar de vader overlaadt hem niet met verwijten en wijst hem niet af, maar aanvaardt hem volkomen. Hij laat hem het beste kleed aantrekken, een ring aandoen en schoenen aan zijn voeten. Er wordt een gemest kalf geslacht en een feestmaal aangericht en de vader zegt: 'Want mijn zoon hier was dood en is weer levend geworden, hij was verloren en is gevonden.' (Lucas 15:24)

Christus draagt de schuld die we zelf niet kunnen dragen.

De mens heeft een onvervreembare menselijke waardigheid. Hij is beeldrager van God. Tot zijn menselijke waardigheid behoort het dragen van verantwoordelijkheid.

complex. probleem

Gedenkt de gevangenen als medegevangenen.

→ sociale. context

8. Ambtsgeheim en vertrouwensrelatie

Een gedetineerde die ik al langer kende en die net weer vast zat, was ineens veel opener dan in vorige detenties. 'Vorige keer bent u met bloemen van mij naar de begrafenis van mijn oma geweest', zei hij. 'U weet wie ik ben, u kent mijn familie.' En het contact dat vroeger nooit helemaal open was, werd nu wel heel vertrouwelijk. Hij vertelde precies hoe het gegaan was met zijn leven en hoe hij tot zijn delict gekomen was.

9. Tasten naar verzoening

De criminoloog prof. dr. H. Bianchi heeft ons in het justitiepastoraat bijzonder geïnspireerd. Zijn boeken 'Ethiek van het straffen' (1963) en 'Gerechtigheid als vrijplaats, de terugkeer van het slachtoffer in ons recht' (1985) maakte bijbelse begrippen als gerechtigheid en verzoening actueel in het strafrecht. Bianchi pleit voor een stelsel van geschilbeslechting tussen bij een delict betrokken partijen. Hij zet recht en rechtsregels in het teken van het bewerken van verzoening.

Gesprekken tussen daders en slachtoffers van misdrijven heb ik als gevangenispredikant niet gehad. Natuurlijk wel tussen dader en indirecte slachtoffers zoals partners, ouders en kinderen van gedetineerden.

Dader-slachtoffercontacten komen de laatste jaren steeds meer in beeld. Er zijn projecten die inzetten op bewustwording bij daders en op een behoefte die er bij slachtoffers kan bestaan. Waar het gerealiseerd kan worden acht ik dader-slachtoffercontact zeer wezenlijk. Het kan niet altijd leiden tot herstel van de verhoudingen of tot verzoening. Het kan wel bijdragen aan verwerking.

Ook als niet gekomen kan worden tot contact of verzoening met het slachtoffer, blijft er voor de dader de verantwoordelijkheid 'om wat misdaan is' een plaats te geven.

Inspirerend vond ik altijd de 'Aktion Sühnezeichen Friedensdienste' in Duitsland. Die vrijwilligersbeweging ontstond in het naoorlogse Duitsland om te leren van de geschiedenis en zet

zich door middel van projecten in tegen racisme en haat en voor het scheppen van toekomst.

Bij veel gedetineerden heb ik dat verantwoordelijkheidsgevoel ook bemerkt. Soms direct. In een bekentenis. In een brief aan de slachtoffers. In een gebed. In het plan om na de detentie iets sociaals te gaan doen, in de zorg of voor criminele jongeren om te voorkomen dat ze in de gevangenis zouden komen.

Ik voelde het ook indirect, in hun motivatie voor de diaconale projecten die ik opzette: het speelgoedproject voor kinderen in Napels, de plantjes en het aardewerk voor ouderen in Den Haag en de kerststukjes voor de chronisch zieken. In die kleine projecten zag ik ook kleine zichtbare tekenen van verzoening.

Ik denk dat wij gevangenen zulke mogelijkheden moeten bieden om aan zichzelf en aan anderen te laten zien dat ze willen kiezen voor herstel van het leven. Niet alleen van zichzelf, maar ook van anderen.